

Sanojen perusteellisen käsittelyn ja esemäisen esitystavan on mahdollistanut aineiston varsin suppea rajaus. Kyseessä ovat suomen kielen taajuussanastosta poimitut kielen tuhat yleisintä sanaa. Tällaisesta aineiston rajauksesta voidaan tietysti olla monta mieltä, ja varmaan tekijäkin on joutunut miettimään, millä tavoin saada aineisto järkevästi ja tarkoituksenmukaisesti rajatuksi. Yleisyyskriteeri lienee tässä lopulta ainoa mahdollinen, vaikka suurta yleisöä, jolle kirja lienee pääasiallisesti suunnattu, kokemukseni mukaan kiinnostavatkin enemmän epätavalliset tai oudot sanat ja sanonnat sekä niiden historia. Harva tulee pohtineeksi, mitä esim. *olla*-verbin takana piilee. Aineiston ansiot tulevatkin parhaiten esiin, kun tarkastellaan kirjaa kokonaisuutena: Kaisa Häkkinen on toimitusperiaatteissaan poikennut jyrkästi useimmissa etymologisissa sanakirjoissa käytetyistä nimenomaan hakusanojen valinnan suhteen. Hän esittelee kunkin tuhannesta yleisimmästä sanasta omana sana-artikkelinaan, myös johdokset ja yhdyssanat. Kirjan sisältämien perussanojen määrä on siten vielä huomattavasti pienempi kuin tuhat, mutta näin toimien Häkkinen on tehnyt kirjastaan myös kompleksisten sanojen osalta selittävämmän ja huomattavasti valaisemman kuin esim. Suomen kielen etymologinen sanakirja (SKES), joka esittää johdokset etupäässä luettelona kantasanojensa perässä. Kun mukana on johdoksina ja yhdyssanoina myös koko joukko kirjakieleen tehtyjä uudissanoja, voidaankin Kaisa Häkkisen etymologista sanakirjaa pitää varsin onnistuneena yleiskatsauksena nykysuomen kirjakielen sanaston historiaan. Kirja osoittaa varsin havainnollisesti, että suomen kirjakielen sanasto nojaa vankasti vanhaan omaperäiseen (Häkkisen termillä »iki-vanhaan») sanastoon sekä vanhoihin lainasanoihin, ja että merkittävä osa nykysuomen keskeistä sanastoa on tietoisesti luotu vanhalta pohjalta 1800-luvulla.

Kirjan alussa Kaisa Häkkinen toteaa

Helppotajuista etymologiaa

Nykysuomen sanakirja 6. Etymologinen sanakirja. Toimittanut KAISA HÄKKINEN. Porvoo 1987.

Hallittavan kokoista ja helppokäyttöistä suomen sanojen etymologista sanakirjaa on suuren yleisön keskuudessa kaivattu jo kauan. Nyt Nykysuomen sanakirjan kuudentena osana ilmestynyt Kaisa Häkkisen toimittama Etymologinen sanakirja täyttää ainakin suurimman tarpeen: kooltaan se on käteen sopiva ja sana-artikkelit ovat mukavan mittaisia. Ne antavat juuri riittävän, toisinaan melko runsaankin ja monipuolisen selvityksen kunkin sanan historiasta helppolukuisessa muodossa.

sen olevan tarkoitetun »yleistajaiseksi johdatukseksi tieteelliseen etymologiseen kirjallisuuteen ja suomen kielen sanaston tutkimukseen». Sen toivotaan toimivan opastimena yksityiskohtaisempien sanahistoriallisten tutkimusten omaksumiseen. Uskoisin Kaisa Häkkisen onnistuneen tässä tavoitteessaan hyvin. Erityisen tarpeellisena tässä yhteydessä voi pitää kirjan johdantoa – otsikolla »Alkusanat» – jossa Häkkinen lyhyesti esittelee sanahistorian perusmetodiikkaa ja suomen kielen historiaa, jälkimmäistä lähi- ja etäsukukielten sekä tärkeimpien lainasanakerrostumien luettelolla. Sivuilta VII–X esitetään synteessä tärkeimmät tulokset suomen yleisimmän sanaston alkuperästä, mitä voidaan pitää yhteenvedona koko kirjan sisällöstä. Koko johdantojakso on selkeästi ja tyylikkäästi kirjoitettu, ja on helppo uskoa, että tämänkaltaisesta lyhyestä yleisesityksestä on kenen tahansa vaivatonta lähteä seuraamaan sanahistorian tutkimustuloksia.

Kaisa Häkkisen etymologinen sanakirja pyrkii kauttaaltaan selittävämpään tyyliin kuin monet muut etymologiset sanakirjat, esim. SKES. Erityisesti kompleksisten sanojen selittäminen laajahkosti omina sana-artikkeleinaan tuo kokonaan uuden näkökulman suomen kielen sanoja käsittelevään etymologiseen kirjallisuuteen. Johdoksissa on verrattu kantasanan ja johtimen sekä yhdyssanoissa näiden komponenttien todettavissa olevaa ikää, ja tämän perusteella on esitetty arvioita kompleksisten sanojen synty- tai muodostamisajankohdasta.

Kompleksisista sanoista erityisesti uudissanat ovat mielenkiintoinen ja valaiseva lisä. Varsinkin yhdyssanamuodosteet kuten Artturi Kanniston keksimä *elokuva* (ja *valkokangas* samassa artikkelissa) vuodelta 1927 ja esim. G. E. Eurénin *löytöretki* (1858) jäävät usein vähälle huomiolle etymologisessa tutkimuksessa. Sellaisiakin uudissanonoja, jotka eivät mahdu tuhannen sanan joukkoon, on toisinaan selitetty samakantaisten johdosten yhteydessä, kuten *kasvi* s.v. *kasvu* (s. 92) ja *eriö*-sanan vaiheita s.v. *eri* (s.

34). Hauskan lisän muodostavat monien uudissanonjen kohdalla mainitut kilpailevat ehdokkaat, jotka ovat jääneet vaikiutumatta. Tällaisia luetellaan esim. s.v. *markka* (ehdotuksia Suomen rahayksikön nimeksi: *sataikka*, *sampo*, *suppu*, *heljo*, *suomo*, *valio*, *julkio* ja *kauni*), s.v. *näytelmä* on esitetty vanhaa teatteriterminologiaa ja s.v. *poliittinen* tämän vanhat synonyymit *sukkela* ja *waltawiisas* sekä ruotsin *politik*-sanan käännöksiä 1900-luvun alkupuolelta: *oveluus*, *sukkeluus* ja *viekkaus*. *Vuoka*-sanan vaellus peräpohjalaisesta murre-sanasta ('muoto, tapa' < lp. *vuokke* 'tapa, tottumus, koostumus, ulkonäkö' ~ sm. *vaka*) yleissuomalaiseen keittiöterminologiaan on esitetty s.v. *vakava*.

Vanhan kirjasuomen aineistoa on mukana huomattavan paljon muidenkin kuin varsinaisten uudissanonjen kohdalla valaisemassa sanan ikää kirjakielessä ja usein myös merkityksen ja äänneasun (varsinkin johto-opillisten suhteiden) kehitystä.

Itse sana-artikkelit on selkeästi ja hyvällä tyyllillä kirjoitettu. Esseemäinen esitystapa tekee artikkelit helppolukuisiksi: lyhenteitä ei käytetä ollenkaan, ja maalikkolukijaa helpottaa se, että terminologiaakin on pyritty yksinkertaistamaan ja suomentamaan. Tosin joissakin kohdin sellaiset suomennetut termit kuin »merkityso pillinen rinnakkaistapaus» (semanttinen paralleeli) (s. 225) tai sanamuodostusprefiksi eli -etuliite (s. 237) tuntuvat hiukan kankeilta ja parempaan tulokseen olisi ehkä päästy koko lauserakennetta muuttamalla. Periaatteellisia seikkojakin tulee toisinaan esiin yksittäisissä sana-artikkeleissa, esim. vanhojen germaanisten lainojen määrä (n. 500) ja itämerensuomalaisten kielten äänteellinen konservatiivisuus s.v. *kaunis*, selvitys omaperäisten sanavartaloiden loppuvokaaleista ja vanhojen suffiksien äännerakenteesta s.v. *koko* ja *voitto*, sekä vanhoista indoeurooppalaisten ja uralilaisten kielten yhtäläisyyksistä ja nostraattihypoteesista s.v. *vesi*, *vetää* ja *viedä*. Nämä tiedot voi kirjasta

löytää vain sattumalta tai läpi lukemalla, sillä viittauksia näihin artikkeleihin ei muualta löydy.

Kaikenlainen mekaanisuus ja rutiinin maku puuttuu Kaisa Häkkisen etymologisen sanakirjan sana-artikkeleista tyystin, ja kirjasta saa sekä kokonaisuutena että yksittäisiä artikkeleita lukiessaan sen vaikutelman, että kirjoittaja on nauttinut sekä itse tutkimustyöstä (jota kompleksisissa ja uudissanoissa sekä kirjakielen historian osalta on varmaan ollut riittämiin) että sen sekä SKES:n aineiston muokkaamisesta helposti ymmärrettävään ja helppolukuiseen muotoon. Esimerkkeinä erityisen selittävästi ja tyylikkäästi kirjoitetuista artikkeleista voidaan mainita *itse* (s. 67), *kahdeksan* (s. 85), *kristitty* (s. 119), *kuunnella* (s. 131) ja *seitsemän* (s. 271–272). Erityisesti *kahdeksan*- ja *kuunnella*-sanathan eivät ole historialtaan aivan yksinkertaisia.

Helppolukuisuuden vaatimus on luonnollisesti edellyttänyt tarkan suomalais-ugrilaisen tarkekirjoituksen yksinkertaistamista joidenkin lähi- ja varsinkin etäsukukielten osalta. Täydellisen sukukielisen vertailuaineiston esittelyyn ei ole lähdetty, vaan kunkin sanan vastineista on poimittu näkyviin suppea, etymologian laajuutta kuvastava sarja. Transkription yksinkertaistamisesta huolimatta sana-aineisto sisältää joukon erikoiskirjaimia ja -merkkejä, joita on selitetty johdannossa s. XXI–XXIV. Sukukielten sanojen kirjoitusasun yksinkertaistamisessa on menty varsin pitkälle ja niin on päästy hyvin »siistiin» lopputulokseen. Kun erikoiskirjainten joukossa on kuitenkin (rekonstruktioiden ja eräiden lainaoriginaalien takia) jouduttu selittämään esim. spiranttien β , δ ja γ merkit (jopa 2–3 vaihtoehtoista merkin-tätapaa), tuntuu harmilliselta, että nämä äänneet on joissakin kielissä nykyisten kirjakielten esimerkkiin vedoten (kirjakielissä käytetään kyrillisiä kirjaimia) merkitty kirjaimilla b, d ja g. Itse kuitenkin kirjoittaisin esim. sm. *enä*-sanan vogulilaisen vastineen (s. 30) mieluum-

min asussa *jani* γ kuin *janyg*, mitä asua Häkkinen käyttää, jommoisena se olisi visuaalisestikin lähempänä totuttua asua. Takainen *j* tässä sanassa on vain *i*:n velaarikonsonantin edellä esiintyvä takainen variantti, joten *i*-merkki on sille sekä artikulatorisesti että fonemaattisesti luontevampi kuin *y*, jolla Häkkinen on korvannut permiläisten kielten *j*-äänneet (permiläisten kielten ϵ on niinkään korvattu merkillä δ , sen sijaan tšeremisin $\hat{\delta}$ on säilytetty, mutta kumpikin sana-artikkeleissa käytetyistä ylösalaisista kirjainmerkeistä (ϑ ja $\hat{\vartheta}$) puuttuu s. XXII–XXIII taulukosta). Indoeurooppalaisissa lainaoriginaaleissa on jouduttu käyttämään monia erikoismerkkejä, mm. labiaalisen *k*-äänneen merkkiä k^w , joka on s. XXI selitettykin *k*:n lisäartikulaatioksi (se esiintyy ainakin *kokea*-verbin originaaliksi esitetyssä ieur. vartalossa H_3ok^w -’nähdä’). Samaa merkintää ja selitystä ei ole kuitenkaan noudatettu obinugrilaisten kielten vastaavissa äänneissä, jotka Häkkinen on (vogulissa Kálmánin mukaan) merkinnyt *kw*-yhtymällä. Kysehän ei näissäkään ole missään tapauksessa konsonanttiyhtymistä vaan juuri lisäartikulaatiosta. Lapin sanat on etymologisen tradition mukaisesti kirjoitettu Nielsenin ortografialla (joka myös tarvitsee muutamat erikoismerkkinsä!). Tähän ei ole muuta huomauttamista kuin se, että tradition nojalla olisi vanhassa kirjoitustavassa voinut pitäytyä käytettävissä olevaan merkkivalikoimaan myös esimerkiksi juuri mainittujen spiranttien osalta, jotka eivät vaadi seurakseen visuaalisesti ja painoteknisesti hankalia tarkkeita. Merkkiluettelossa on lisäksi jonkin verran jopa tarpeetonta painolastia. Määrittelemättömälle vokaalille on annettu kaksi merkkiä *V* ja *3*, mutta käsittääkseni näistä on sana-artikkeleissa (rekonstruktioissa) käytetty vain edellistä. S. XXIV sanotaan, että kaarella varustetut *j*- ja *u*-merkit tarkoittavat *i*- ja *u*-äänneitä silloin kun ne ääntyvät *w*:n ja *j*:n tapaan ja ovat konsonantin funktiossa. Luontevintahan olisi merkitä näitä äänneitä *w*:llä ja *j*:llä.

Kaarta on sitä paitsi käytetty joissakin vatjan ja liivin sanoissa täysin tarpeettomastikin, kuten Eino Koponen on huomauttanut (Sananjalka 30 s. 186).

Kaisa Häkkisen etymologinen sanakirja on ilmestyessään tiukasti ajan hermolla. Mukana on runsain mitoin aivan uutta ja osin vielä julkaisematontakin materiaalia, erityisesti Jorma Koivulehdon esitelmiä. Häkkinen tuntuu suhtautuvan luottavaisesti uusimpiin lainasanaselityksiin, näistä hypoteettisimpiinkin (*ehkä* ja *ehsiä* s. 25–26). Kirjassa on suorastaan hätkähdyttävän paljon vanhastaan omaperäisinä pidettyjä sanoja, joille on äskettäin esitetty (tavallisimmin germaaninen) lainaetymologia, esittäjänä useimmiten juuri Koivulehto. Tämä osoittaa selvästi ainakin sellaiselle, joka lukee koko kirjan, minkä mullistuksen viimeaikainen lainasanatutkimus on aiheuttanut käsitykseen kieleemme menneisyydestä. Joidenkin indoeurooppalaisten lainojen kohdalta puuttuu lainaoriginääli (ainakin s.v. *joukko*), toisissa taas (*ehkä* ja *ehsiä*) esibalttilaiset rekonstruktiot numeroituine laryngaaleineen hypähtävät lievästi silmille muuten niin yleistajuisiksi muotoillusta tekstistä. Jälkimmäisessä tapauksessa Häkkisen menettelyä puoltaa tietenkin se, että etymologian alkuperäislähdettä ei ole painettu. Paul Aristen idea protoeurooppalaisista substraattisanoista on myös päässyt artikkeleihin mukaan, vaikka sitä ei suoranaisena selityksenä sanojen alkuperästä voidakaan pitää. Tutkimushistoriallisena yksityiskohtana se ehkä ansaitsee sijansa.

Kuhunkin artikkeliin liittyy joukko lähdeviitteitä, joiden tarkoituksena on tutustuttaa lukija keskeisimpään etymologiseen kirjallisuuteen ja johdattaa lisätietojen äärelle. Luettelo sisältää sen lähdeaineiston, johon kulloinenkin sana-artikkeli perustuu. Paitsi itse sanojen historiaa koskevia viitteitä luettelo sisältää myös mm. sanoihin liittyviä pääteaineksia, johtimia ja sijapäätteitä, käsittelevää kirjallisuutta. Vaikka lähdeluettelot eivät pyrikään valaisemaan sanojen

tutkimushistoriaa, olisi niiden esittäminen aika- (tai tärkeys-)järjestyksessä mielestäni aakkosjärjestystä luontevampaa. Vanhan kirjakielen lähdeaineisto (lähinnä Agricola ja vanhan kirjasuomen koelmat) on myös liitetty lähdeviitteistöön. Agricolan teosten osa ja sivunumero sopisi yhtä hyvin itse tekstiin sitaattien yhteyteen; näin lähdeluettelo olisi voitu jättää pelkästään etymologisille viitteille.

Kaisa Häkkisen toimittama Nykysuomen sanakirjan kuudes osa on todellinen jokamiehen etymologinen sanakirja: esitystavaltaan mukaansatempaava ja samalla luotettava. Sen voi jopa ilokseen lukea läpi pieninä välipaloina: se on nimittäin oivallinen yleiskatsaus nykysuomen yleiskielen keskeisimmän sanaston rakenteeseen ja kirjakielen kehitykseen.

ULLA-MAIJA KULONEN

N